

## KULTURNI AMBIJENT DJELOVANJA BLAŽA BAROMIĆA, PISCA I ŠTAMPARA GLAGOLJSKIH KNJIGA

Blaž Baromić najveći dio svoga života boravi u rodnom gradu Vrbniku, a kraći, ali značajniji period u Senju. Rođen je prije god. 1450. u Vrbniku, kulturnom ambijentu, s glagoljašima koji su u ono vrijeme znali cijeliti i pribaviti veći broj lijepo pisanih i ukrašenih glagoljskih liturgijskih kodeksa: misala i brevijara. Kako se i sam spremao za svećenički stalež, to ih je imao prilike iz blizine promatrati citirajući i pjevajući oficij, epistole i evanđelja iz tih velikih vrbničkih glagoljskih kodeksa u određenim funkcijama žakna. Siromašna vrela o odgoju i školovanju glagoljaškog svećenstva govore kako su ih pojedinačno odgajali i poučavali sami župnici, odnosno više svećenika u većim središtima koji su bili udruženi u gradske i biskupijske kapitule.

Sretna je okolnost da se sačuvao incipit glagoljskog brevijara iz Vrbnika koji se danas nalazi u privatnoj biblioteci Umberta Pezzolija u Rimu, a koji glasi: *(L(ě)16 gospod6)n(i)6h .č.u.m. (1460) m(ě)s(e)ca perv(a)ra prvi d(a)n6. k'da se poče ov6 feriě16 pis'ti i poče ga Blaž6 ž(a)k(a)n6. dom(i)nu Mavru za nega pinezi.*<sup>1</sup> Ime Blaž je rijetko u vrbničkim pa i u krčkim suvremenim ispravama na prijelazu iz 15. u 16. st.<sup>2</sup> Godine 1471. u zapisu III. Vrbničkog brevijara u nizu od 15 svećenika i 7 žakana, koji su dužni doći pjevati zornice, citiraju se 2 žakna *Blaža* od kojih je jedan identificiran prezimenom *Sparožić*, a drugi se navodi samo kao žakan *Blaž*.<sup>3</sup> Ali u zapisu iste godine na listu pergamene iz 15. st., prema čitanju prof. Štefanića stoji: [*Let gospodnih' 1471] m[isec]a okt(e)bra na 20 tr 7 dni [služi] pop Bla[ž'] Baromov sin mladu misu...* Iz ove se bilješke doznaje da je drugi žakan Blaž kasniji znameniti senjski kanonik i štampar glagoljskih knjiga Blaž Baromić ili Baromov sin.<sup>4</sup>

U vrijeme Blaževe mladosti djeluje u Vrbniku zanimljiva osoba, vrbnički pop *Mavar*. Okosnicu Mavrove biografije s usponom njegove svećeničke karijere od običnog svećenika, duhovnog radnika na vjerskoj asimilaciji stanovništva u mješovitim područjima Dubrovačke republike do vikara i župnika

<sup>1</sup> M. Pantelić, Glagoljski brevijar popa Mavra iz godine 1460. Slovo 15—16. Zagreb 1965, 94—149.

<sup>2</sup> Usp. radove Crnčića, Kukuljevića, Surmina, Milčetića, Strohala, Štefanića.

<sup>3</sup> Vj. Štefanić, Glagoljski rukopisi otoka Krka. Djela JAZU 51. Zagreb 1960, 339.

<sup>4</sup> Noviju literaturu o Blažu Baromiću v. u radnji M. Pantelić, n. dj. 107.

svog rodnog grada Vrbnika od god. 1460—1511. donose suvremeni vrbnički zapisi.

Ime žakna *Blaža* zapisano je dva puta uz ime vrbničkog popa *Mavra*: prvi put u *Blaževu incipitu* Mavrova brevijara god. 1460., a drugi put među imenima onih koji trebaju pjevati mise zornice god. 1471: *a to su ki imaju s kim' tu misu peti: pop' Mavar', pop Anton', pop Êkov', žakan' Blaž' i žakan' Valko*. Ova je odredba vjerojatno zapisana prije 27. listopada 1471., kad žakan *Blaž* služi svoju mladu misu i prestaje biti žakan.

Narudžba pisanja potpuna brevijara na vlastiti trošak uz dužnost zajedničkog dnevnog citiranja brevijara u koru vrbničkog kapitula odražuje Mavrovu ljubav prema knjizi, a vjerojatno i brz odaziv na odredbu krčkog biskupa *Mikule*, naime, da svaki svećenik mora imati svoj vlastiti brevijar.<sup>5</sup> Nije isključeno da je narudžbu pisanja Mavrova brevijara uvjetovalo i njegovo spremanje na ispomoć u pastvi po selima Dubrovačke republike poput ostalih najmljenih svećenika iz Dalmacije i Hrvatskog primorja od kojih su trojica, prema sačuvanim dokumentima, bila iz Senja: *Jacobus de Segna*, *Matheus Borchich de Segna* i *Bernardus de Segna* (1453—1476).<sup>6</sup> Ovaj posljednji boravi na jugu upravo kad pop *Mavar* god. 1475. piše zapise u svom brevijaru u Konavlima.

Žakan *Blaž* mogao je mnogo naučiti u društvu popa *Mavra* pa i kod samog pisanja brevijara koji se odlikuje nekim posebnostima. Naime, Mavrov brevijar sadrži čitave službe svetkovina, koje su bile zajedničke svim Slavenima istočnog i zapadnog obreda, ali zapadne strukture: to je treća glagoljska varijanta službe u čast solunske Braće s lokalnim pečatom, pa i širim nacionalnim značenjem. U čitanjima se rođenje solunske Braće svijesno i sa sigurnošću stavlja u Solin mjesto Solun i povezuje ih se čak sa znamenitim rimskim osobama iz 4. st.: *carem Dioklecijanom i Gajem papom: V Dlmacii v Solině gr(a)dě. roistvo s(veta)go Kur(t)la i hr(a)ta ego Metudie. ot roda Dëokkliciëna c(ësa)ra. i s(veta)go Gaë p(a)pi*. Čitanja su sastavljena kombinacijom najljepših dijelova dviju najstarijih književnih vrsta velikomoravskog doba: *Žitja Konstantina* (18) i parafraziranih dijelova *Pohvala Ćirilu* od *Klimanta Ohridskog* (+ 916). Prijelazni tekst koji spaja čitanja iz *Žitja* i *Pohvala* odražuje nacionalnu boju: *I vse kn(i)gi hr'vat'ske tlmac'še*, što podsjeća na hrvatsku redakciju *Ljetopisa popa Dukljanina*.<sup>7</sup> I sv. *Klement*, rimski papa i mučenik, čije su relikvije sveta Braća našla i donijela u Rim, ima je d i n o u IV. Vrbničkom i u Mavrovu brevijaru čitavu službu s lekcijama, za koje prof. *Vajs* drži da su vrlo stare i da možda potječu iz pera samoga *Konstantina-Ćirila*.<sup>8</sup> Gotovo je sigurno da su Solunska braća širila i kult sv. *Ilije* među Slavenima. *Žitje Metodijevo* rezimira *Ilijinu* zemaljsku djelatnost, a *Kliment Ohridski* piše također *Pohvalu Iliji proroku*.<sup>9</sup> Iz *Makedonije* širio se kult sv. *Ilije* u *Bosnu* i *Hercegovinu*. On je zaštitnik bosanskog kraljevstva, a vrhove gora od *Kotora* do *Zadra* rese kapele u čast sv. *Ilije*. On je kod Slavena dobio titulu »gromovnik«, a kako prema narodnom vjerovanju o njemu ovisi kiša i suša, to je zemljoradnički svijet posebno njegovao njegov kult i prekidao agrikulturne radove na njegovu svetkovinu.<sup>10</sup> Struktura navedenih službi

<sup>5</sup> *Vj. Stefanić*, o. c. 21.

<sup>6</sup> *M. Dinić*, Slovenska služba na teritoriju Dubrovačke republike u Srednjem vijeku. Prilozi XIV. Beograd 1934.

<sup>7</sup> *VI. Mošin*, Ljetopis popa Dukljanina, Zagreb 1950, 49.

<sup>8</sup> *J. Vajs*, Život sv. Klimanta pape. *Starine JAZU* 33, 565—571.



<sup>9</sup> *M. Pantelić*, o. c. 123.



<sup>10</sup> *Bibliotheca Sanctorum* IV, 1038.


u čast Solunske braće, sv. Klementa i sv. Ilije govori da su to bili zapovijedani blagdani. Bez obzira na to da li su to tradicionalne svetkovine iz ćirilometodskih vremena, bilo novijeg datuma u samom Vrbniku, bilo da ih je pop Mavar dao svjesno unijeti u svoj brevijar s pastoralnih razloga, one su služile zblizavanju mješovitog seoskog stanovništva u Konavlima, koje su bosanski vojvode god. 1426. ustupile Dubrovniku. Puk je, naime, uoči svetkovina prisustvovao, odnosno sâm pjevao sa svećenikom oficij, a prije mise čitali bi se svetački životopisi, odnosno legende. Poznato je da su svećenici glagoljaši iz Hrvatskog primorja i sjeverne Dalmacije donosili na jug i svoje glagoljske knjige i da je čakavština tih glagoljskih liturgijskih knjiga izvršila znatan utjecaj na dubrovački crkveni govor i pismenost.<sup>11</sup> Brevijar popa Mavra potvrđuje da je njegov vlasnik bio dalekovidan u svojim postupcima i namjerama, a horizont njegova liturgijskog znanja odrazuje se u vlastoručno napisanoj i jedinstvenoj rubrici o raspodjeli postepifanijskih nedjelja, koju nema ju ostali glagoljski kodeksi. Također i tabelu uskrasnih datuma od 1475—1525., dakle datumâ od narednih 50 godina, koji su dio velikog uskrsnog kruga od 532 godine (28 x 19), perioda, iza kojega se ponavljaju uskrсни datumi, jedini ju je pop Mavar od glagoljskih pisara nazvao »Tisućnica« s oznakom mjesta njena pisanja: *v Konav'lh' poli Dubrov'nika*. Mavro je uz prvu svoju rubriku nacrtao vinjetu koju nagriza životinjska glava, što odaje njegov smisao i za iluminaciju kodeksa. Ovakvu osobu šire kulture tražilo se za dušobrižništvo konavoskoga pučanstva, gdje su svećenici vršili i službu kneževa kancelara, a koji put i učitelja.<sup>12</sup>


Potreba, znanje i ukus uvjetovali su izbor pisara Mavrova brevijara s jedne strane, a s druge je strane horizont Mavrova znanja obogaćivao mladoga pisara žakna Blaža. Njegovo je pismo lijep kasniji hrvatski ustav glagoljice s elementima, koji se po morfologiji slova općenito stavlja u 15. st. Tekst je pisan u dva stupca po 30 redaka. Stupci su dekorirani lijepim većim i manjim inicijalima koji su često asimetrični i reducirani s uobičajenim elementima pletera, vitica, zubaca, spirala i palmeta.





Kako je kodeks trebao biti malog formata, pisar je morao biti vrlo štedljiv na prostoru pa je razvio bogat sistem formiranja ligatura (kraćenica) od 2, 3 pa i 4 slova (oko 70) od kojih su neke slabo ili nikako potvrđene u starijim kodeksima. Osobito je karakterističan mlađi način oblikovanja poznate

ligature m + 1:  u Blaževu noviju:  u daljnjoj kombinaciji m + 1 +

ju, m + 1 + d:   Susreću se i rjeđe četveročlane neadekvatne lig

ture, tj. one koje se ne vežu na temelju jednakih dijelova grafema  =

1 + ju + d;  n + d + 1 + ju. Od uobičajenih znakova za kraćenje (title) u glagoljskim liturgijskim kodeksima Blaž krati nazive glagoljske azbuke u sadržajnom rečeničnom sklopu posebnim znakom iznad početnog

slova:  (az6),  (est6)  (zemla)  (kako) itd.

U godinama, kad se tiskarskom crnom umjetnošću koristi čitava Evropa, nakon što je god. 1474. štampan prvotisak latinskog misala u Milanu, a samo nakon 9 godina i prvi hrvatskoglagoljski misal, prelazi Blaž Baromić u Senj, gdje postaje zastupnikom senjskog biskupa Pavla, franjevca iz Bosne,<sup>13</sup> a zatim kanonikom njegova kaptola u godinama 1484—1505. Ovaj talentirani pisar i iluminator kao i dobar poznavalac liturgijskih knjiga na staroslavenskom jeziku i glagoljskom pismu, koji je i sâm snosio napor prepisivanja kodeksa, vjerojatno je razmišljao o glagoljskim izdanjima tako potrebnih, a u isto vrijeme skupih knjiga. Za bilo kakve tiskarske pothvate bilo je tijesno u osamljenom Vrbniku, jer za tako odgovoran pothvat trebao je pogodan ekonomski i kulturni ambijent i podrška neke jače organizacije s biskupom na čelu. Poznato je kulturno strujanje između Vrbnika i Senja (senjski arhiđakom Toma piše god. 1456. I. Vrbnički misal) pa će zajedničke snage i potrebe uz pomoć i odobrenje senjskog biskupa moći ostvariti štampanje glagoljskih knjiga u Senju, važnom trgovačko-pomorskom središtu svjetskih razmjera u ono doba.

Da bismo što bolje osvijetlili ulogu kanonika Blaža Baromića oko tiskanja glagoljskih knjiga, iznijet ćemo analogni poslovni postupak za predradnje, tiskanje i raspačavanje latinskog prvotiska misala Akvilejske patrijaršije iz god. 1494.<sup>14</sup> Svećenik Osvald Spetel iz Augsburga zajedno sa znamenitim tiskarom liturgijskih knjiga Erhardom Rathholdom predao je akvilejskom kaptolu ponudu za tiskanje misala akvilejskog obreda. Ponuda je bila vrlo konkretna: u roku od 6 mjeseci otisnut će se misal barem u 500 primjeraka. Kaptol će odrediti cijenu i preporučiti će, odnosno narediti crkvama kupovanje misala. Patrijarhov kancelar zajedno s kaptolom prihvaća ponudu 9. IV. 1494. Zatim s u Udinama pristupilo izradbi kopije (predložka) što je trajalo 4 mjeseca, jer prema sačuvanom dokumentu od 22. VIII 1494. akvilejski kaptol dopušta svećeniku Osvaldu da nosi iz Akvileje u Udine neke najbolje rukopisne misale radi korekture predložka za štampanje misala. Nakon 6 mjeseci od toga datuma (22. VII. — 23. XII. 1494.) bilo je završeno tiskanje. Patrijarh potvrđuje završetak tiskanja, daje odobrenje, a komisija ustanovljuje cijenu, dok kaptol izdaje dopuštenje da se knjiga može kupiti novcem od crkvenog dohotka. Iz iznesenoga se vidi kako je tiskanje jedne knjige bio odgovoran posao i za naručioca i za izdavače: s jedne strane potreba, a s druge dobitak. Zato je trebalo pripremiti dobar tekst za predložak, da bi se osigurala bolja prodaja. Dakle, sva briga oko teksta, odnosno predložka za tiskanje misala, bila je povjerena svećeniku Osvaldu, koji je kasnije izdao više latinskih misala o svom trošku.

Godine 1493. izlazi u Veneciji glagoljski brevijar s kratkim kolofonom: *Svršenje, brviêli hróvackihó. štampani vó Benecihó po mešte André Torižanê iz Ažulê, korežani po pre Blaži Baromići kanon(i)gi cr(i)kve Senóške. Kolofon bilježi samo dvije osobe: Andriju de Torresanis de Asula, vlasnika tiskare i Blaža Baromića, odgovornu osobu za tekst, a vjerojatno i za slova. Prema*

<sup>13</sup> Vj. Stefanić, J. Schütz, Das handschriftliche Missale Illyricum Lipsiense I i II. Bibliotheca Slavica. Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1963. Recenzija, Slovo 15. Zagreb 1965, 152.



<sup>14</sup> P. M. Grujić, Konavli pod raznim gospodarima od XII do XV veka. Spomenik SKA 66. Zemun 1926, 116—118.

<sup>15</sup> M. Bolonić, Crkveni patronat na području senjsko-modruške biskupije. Senjski zbornik V. Senj 1973, 246.


<sup>16</sup> V. Joppi, De' libri liturgici a stampa della chiesa d'Aquileja. Archivio Veneto. Nova ser. XVI. Tom XXXI. Venezia 1886, 225—267.


tome je Blaž Baromić kao vrstan glagoljski pisar vjerojatno nadgledao i korigirao najprije rezanje glagoljskih slova, priredio predložak, odnosno dao možda svoj pisani brevijar za tisak, te je konačno proveo korekturu složena teksta prije otiskivanja. Kod toga zamašna i odgovorna posla morao je imati slagare koji su poznavali jezik i glagoljsko pismo. Baromićev-Torresanijev brevijar j tip brevijara franjevačke redakcije iz 13. st., manjeg formata prik-ladna za put i privatnu recitaciju. Ovu redakciju odobrio je Rim za čitavu zapadnu Crkvu. Kako su franjevci imali svoje jako središte za Balkan u Zad-ru, gdje su imali i vlastiti skriptorij, to su hrvatski glagoljaši prevodili odnos-no prilagođivali svoje staroslavenske brevijare prema latinskim i preuzimali franjevačke i zaderske lokalne svetkovine. Tako u Baromićevu brevijaru stoji uz franjevačke svetkovine: *duplex svomu redu*, tj. blagdan za franjevački red. Prema tome je Baromićev glagoljski brevijar bio namijenjen glagoljaškim svećenicima svih kategorija.


Sva su slova u brevijaru jednake veličine. Kako su prve tiskane knjige u svemu imitirale kodekse, to je i upotreba ligatura obilnija u Baromićevu brevijaru. Horizontalne ligature Mavrova brevijara rezane su u Baromićevu na originalan način. Naime, one izgledaju lomljene u drugom, trećem pa i četvrtom slovu. Istraživači senjskih izdanja (Asbóth i Štefanić) nazivaju ovo oblikovanje Baromićevom tehnikom.<sup>15</sup> Nije sasvim jasno da li su ove hori-zontalne ligature odlivene kao jedan znak, ili su se slijedeća prepolovljena slova dodavala prvom čitavom slovu u malom razmaku tako da ligature iz-

gledaju lomljene, a ne vezane:  Ali prema vertikal-nim ligaturama, koje nisu lomljene, jer bi ih se teže slagalo posebno iznad slova:  čini se da se drugi dio horizontalnih ligatura jednos-tavno dodavao prvom čitavo ispisanom slovu, na što upućuje i jednaki raz-mak kod slijedećih nevezanih slova.

Iskrsava pitanje, da li je kanonik Blaž Baromić donio sa sobom iz Ve-necije slova i tiskarski pribor za osnivanje štamparije u Senju, odnosno da li su brevijar iz 1493. i prva tiskana knjiga u Senju, misal senjski iz 1494. i ostala izdanja senjske tiskare otisnuti istim slovima? Na žalost, inkunabulisti još nisu stručno proučili slova, papir i uvez senjskih izdanja, ali se ipak već na prvi pogled mogu uočiti razlike. Senjski misal ima dva tipa slova: veća (*grand*) i manja (*petit*). Prva su za 1 mm veća u misalu, a adekvatno tome i širina među redovima kod obje veličine slova, pa izgledaju uža i ele-gantnija, dok su u brevijaru šira pa se čini da su rezana prema nekom sta-rijem rukopisu. Evo nekih upadnijih razlika: slovo *c* je dolje šire (stariji





oblik) u brevijaru, a u senjskim je izdanjima šiljast:  sa dva pregiba


u brevijaru, u senjskim je izdanjima pojednostavljen u jedan:  slovo *s* ima u brevijaru plosnati klobuk, a u misalu i senjskim izdanjima široki:


 Ipak su ligature i u senjskim izdanjima oblikovane Baromićevom


<sup>15</sup> Vj. Štefanić, Jedna hrvatskoglagoljska inkunabula iz god. 1491. Rad JAZU 285, 56.




tehnikom, tj. one su lomljene, ali se njihov broj postepeno smanjuje, dok se vertikalne ligature   uopće više ne pojavljuju. Također izostaje u senjskim izdanjima starija ligatura m + l:  a mjesto nje dolaze oba ispisana slova. Za sva je kraćenja uzeta uobičajena titla  Osim Baromićeve tehnike lomljenih ligatura Baromićev brevijar i sva izdanja senjske tiskare imaju *uvijek isti znak za početak naslova ili novog sadržajnog odlomka, koji se razlikuje oblikom od ostalih glagoljskih tiskara:*

 — Prvotisak glagoljskog misala iz 1483.

 — Kosinjski brevijar iz 1491.

 — Baromićev brevijar i senjska izdanja

 — Riječka tiskara.

Prema tome su za senjsku tiskaru vješto rezana i lijevana nova slova, koja se oblikom i veličinom nešto razlikuju od slova Baromićeva brevijara. Ipak pravilnost sloga i otiskivanje prvoga senjskog izdanja, tj. misala iz god. 1494. nisu čisto i pravilno izvedeni poput Baromićeva brevijara, ali su zato ostala senjska izdanja sve savršenije složena i otisnuta.

Kako ne posjedujemo dokumentacije o samom osnivanju senjske tiskare, to na pitanja, koja nas nakon 480 godina zanimaju: tko, gdje i prema kojem su kodeksu rezana glagoljska slova za novu tiskaru, koja je konkretna uloga kanonika Blaža Baromića kod tiskanja senjskih glagoljskih knjiga, i da li se njegovo ime zaista može poistovjetiti sa žaknom Blažem, piscem Mavrova brevijara iz god. 1460. ne možemo, na žalost, izravno odgovoriti, nego ćemo izvesti zaključke komparativnim putem.

Teško je uspoređivati rezana slova s pisanima. U prvom slučaju ona su stilizirana, što uvjetuje sama tehnika i materijal na kojem se izvode. Ruka je slobodnija u pisanju, slova dobivaju vlastite dodatke, omeđenja, širinu, uglatost ili oblinu, pri čemu svaki pisar ima svoj stil. Ipak tehnika oblikovanja ligatura i jednaki početni znak svjedoče da je rezanjem upravljala ista ruka. U Baromićevu brevijaru nema otisnutih većih inicijala. Za manje inicijale, koji su uglavnom latinski, ostavljena su dva retka. Isti prostor za istu vrstu inicijala ostavljen je i u senjskom misalu. Jedino su ti inicijali prema veličini ostalih glagoljskih slova za 1 mm veći u misalu. Misali, svećane knjige, koje su se stavljale na oltar, bile su bogatije ukrašene od brevijara. I senjski misal ima 4 vrste inicijala koji su otisnuti na 10 mjesta. To su inicijali B, V (ovaj posljednji u latinskom i glagoljskom obliku) koji najčešće dolaze u tekstu i S (Sl. 7, 8, 9, 10). Za B je ostavljen prostor u visini od 6, a za ostale 5 redaka. Neki ostavljeni prostori ostali su bez otisnutih inicijala. Inicijali su oblikovani od poznatih starijih i novijih elemenata iz rukopisa: pletenica, palmeta, polupalmeta povezanih prstenima i čvorovima. Oblikovanje i debljina pletenica, palmeta i odebljalih crta gotovo su jednaki izvedbi inicijala u Mavrovu vrbničkom brevijaru, samo što su izostala neiz-



Sl. 7 — Glagoljski inicijal B u Mavrovu brevijaru



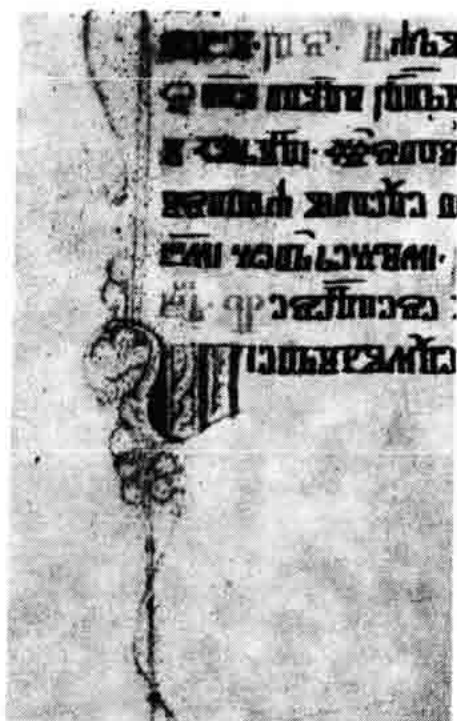
— Glagoljski inicijal B u Senjskom misalu iz 1496.



Sl. 8 — Glagoljski inicijal V u Mavrovu brevijaru



— Glagoljski inicijal V u Senjskom misalu iz 1494.



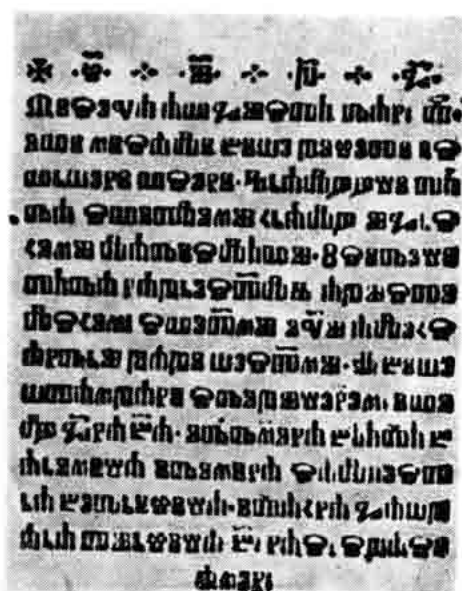
Sl. 9 — Latinski oblik inicijala V u Mavrovu brevijaru



— Latinski oblik inicijala V u Senjskom misalu



Sl. 10 — Glagoljski inicijal S u Senjskom misalu



— Kolofon u Senjskom misalu iz g. 1494.



vediva vlakna (vriježe) sa strane inicijala. Budući da ni jedan veći inicijal nije otisnut u Baromićevu brevijaru i kako slova misala i brevijara nisu ista, to je rezanje slova izvela druga ruka, bilo u Veneciji bilo na domaćem tlu.

I u sadržaju nema većih razlika. I Baromićev brevijar ima službu u čast Solunske braće, ali ona pripada poznatijoj kategoriji istog oficija, budući da je štampani brevijar bio namijenjen širem glagoljaškom području. Za razliku od 9 glagoljskih brevijara s oficijem u čast sv. Ćirila i Metodija ni jedan glagoljski misal pa ni senjski nema mise u njihovu čast, premda postoji tradicija i naredba senjskog kaptola zabilježene god. 1380. kojima potvrđuje »zakone hvaljene i stare budući meju kapitulom i mojstiom Sv. Jurja i Sv. Križa... da ima ta mojstir (jedan i drugi) dati kapitolu svemu u blagdan sv. Kurila (tj. Ćirila) jedan star pšenice i jedan sir«.<sup>16</sup> To su bili darovi ovih samostana senjskom kaptolu za njegovu pomoć oko proslave blagdana sv. Ćirila. Samostani Sv. Jurja i Sv. Križa nedaleko Senja bili su benediktinske opatije,<sup>17</sup> pa je ovo dragocjen podatak da su kult osnivača slavenskog bogoslužja i pismenosti od najstarijih vremena njegovali i širili benediktinci.

Ako povežemo Blaževo pisarsko umijeće iz njegove mladosti, njegov pravno poslovni rad u službi četvorice senjskih biskupa: Pavla iz Bosne, Andrije iz Modene (stare Mutine), Mihajla iz Dubrovnika i Jakova Blažiolovića<sup>18</sup> sa njegovom tiskarskom djelatnošću kao korektora u Veneciji, organizatora i izdavača u senjskoj tiskari, onda možemo žakna Blaža, pisca Mavrova vrbničkog brevijara iz god. 1460. poistovjetiti s kanonikom Blažem Baromićem, dušom izdanja njegova brevijara, osnivača senjske tiskare i izdavača misala iz 1494. u društvu arhižakna *Silvestra Bedričića* i žakna *Gašpara Turčića* i *Spovidi općene* iz 1496. god. Kod posljednjega Baromićeva izdanja tj. *Spovidi* Baromić bilježi tko je pripremio tekst, naime, *Jakov Blažiolović*, a za sebe kaže: *štampano ovu Spovidu*, dakle, ovdje je on sâm izdavač knjižice vjerojatno o svom trošku u štampariji kojom je nakon duljeg iskustva sâm upravljao. Ipak Baromić ne spominje gdje je radila ta tiskara kao što to spominje njegov nasljednik *Silvestar Bedričić*, koji za izdanja *Naručnik plebanušev*, *Transit sv. Jerolima* i *Korizmenjak* bilježi: *svršene biše v hiži rečenoga gospodina arhižakna...*, premda je vjerojatno da je Blaž Baromić imao svoju kuću u Senju. Naime, pop Matij Baromić piše u svojoj kući oporuku u Senju god. 1527. koju ostavlja senjskom kaptolu, a on je vjerojatno tu kuću naslijedio od svoga strica štampara Blaža Baromića.<sup>19</sup>

Treba spomenuti da je grad Senj bio vlasništvo i važna trgovačka baza knezova Frankopana i preko njega se odvijao sav kopneni i pomorski promet sa susjednom Italijom. U Senju se razvio i obrt, a jedna i druga djelatnost dovodila je susjede iz druge obale Jadrana u ovaj grad. Više oporuka iz 14. st. citira imena doseljenika iz Italije, osobito onih iz Ankone.<sup>20</sup> Kako je sv. Ćirijak zaštitnik grada Ankone, to su hrvatski pomorci, trgovci i ankonski doseljenici prenijeli njegov kult na našu Jadransku obalu pa i u glagoljske liturgijske kodekse (Hrvojev misal ima njegovu minijaturu). Osobno ime *Churiacus* od svetačkog imena Ćirijak dalo je ime krbavskim knezovima

<sup>16</sup> M. Stadović, Povjesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske. Trst 1856, 186—187.

<sup>17</sup> I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj IV. Split 1965, 267.

<sup>18</sup> J. Buturac i A. Ivandija, Povijest katoličke crkve među Hrvatima. Zagreb 1973, 342.

<sup>19</sup> Vj. Štefanić, Oporuka Matije Baromića od g. 1527. Radovi Staroslavenskog instituta 2. Zagreb 1955; 233.

<sup>20</sup> Stj. Pavičić, Senj u svojem naselnom i društvenom razvitku od 10. stoljeća do turskog prodora. Senjski zbornik III. Zagreb 1967—1968, 336—337.

*Kurjakovićima* iz plemena Gusića.<sup>21</sup> Zanimljivo je da je i senjska katedrala sv. Marije uz dosada jedini poznati oltar Triju Kraljeva imala i oltar sv. Ciriaka. Naime, ovaj oltar dobiva na dar 27. VIII 1494. latinsku inkunabulu misala s posvetom i obrazloženjem:

MISSALE ALTARIS S. CIRIACI IN E(CCLES)IA B(EA)TE VIRGINIS IN  
SEGNIA SITI ET HABITI MODO INFRASCRIPTO CONDONATI.

*Mille(s)i(m)o i(u)adrig(esi)m)o nonagesimo 4 die 27 mensis augusti*

*Se onora de sua pannacha e de don(n)a Chatticha nepote de Judicie Ambrosio Vrsicho che sta inpegno per libre 3 che autem in piu volte ser (?) Nardo de Franc(esc)o Socro de Perugia Inquale auete atener vui ser Donato in Senia che ve paga e pagato auero libre 3 e vui farite creditore denare per comparar 1 missale in carta pecora in stampa che io ve ordino se comperar per ducati 4 per altare de s. Ciriaco in Sa(n)cta Maria de Segnia como vui sapete. Libre 3 e piu auete darne una tazza dargento orato: et de dona Margareta de magistro Thomasso Penttori sorela dela dicta mia... per libre 16 per dicto missale recolta sara e piu io ve dato libre 8 contanti per fornir libre 25 per dicto missal libre 25.* Obrazloženje na talijanskom jeziku dosta je nejasno, ali su zanimljiva citirana imena koja su sudjelovala kod kupnje misala, pa će se možda pomoću drugih vrela moći iskonstruirati tko su bile te osobe.

Ova latinska inkunabula misala tiskana je u Rimu 21. IV. 1475. u tiskari »Uldaricus Gallus«, als »Han Alamanus«, a priredili su je i ispravljali franjevci iz samostana Aracoeli u Rimu, kako je izneseno u kolofonu. Tiskan je i na pergameni kako svjedoči naš zapis o kupnji, a to potvrđuju i bibliografi inkunabula.<sup>22</sup> Kako je senjski primjerak lat. misala ukrašen minijaturama i inicijalima izvedenim umjetničkom rukom, a danas se nalazi u bečkoj Nacionalnoj biblioteci, to je ušao u popis i obradu iluminiranih rukopisa i inkunabula znamenitog istraživača kodeksa Julija Hermanna.<sup>23</sup> U svesku »Die illuminierte Handschriften Nationalbibliothek 8, 6/2 na str. 100—103 nalazi se kratki opis i povijest lat. inkunabule misala (Inc. 20. B. 15.) iz Senja s napomenom da ima u njoj zapisa pisanih glagoljicom. Naime, odmah iza kolofona f. 254 nacrtano je 9 linija, a samo prva tri retka ispisana su sljedećim zapisom: *1506. 16. Kada bihu priš'li v Sen' fratri reda s(ve)toga Duminiga z (I)ndie na dan' s(ve)te Barbare i služiše v' jutro misu na glas' velu i tada ih' vele ludi gled...* Tu je zapis prekinut. Izostavit ćemo pitanja: jesu li to bili dominikanci iz Senja koji tu imaju samostan od 1380. s crkvom sv. Nikole koji su možda zajedno s portugalskom i španjolskom braćom evangelizirali prednju Indiju, ili su putovali na kojoj od suvremenih ekspedicija portugalskih pomoraca i osvajača indijskih luka Vasca da Game i Albuquerquea, ili su se povukli pred nasiljem evropskih osvajača daleke Indije.<sup>24</sup> Za nas je važno da taj glagoljski zapis postoji u jednom latinskom misalu i da su se senjski svećenici glagoljaši služili prema potrebi i latinskim

<sup>21</sup> Vj. Klaić, Rodoslovlje knezova Krbavskih od plemena Gusić. Rad JAZU CXXXIV. Zagreb 1898, 191—192.

<sup>22</sup> H. Bohatta, Catalogus Missalium. Lipsiae 1928, 148; E. Valenziani e E. Cerulli, Indice generale degli incunaboli delle biblioteche d'Italia. Vol. IV. Istituto poligrafico dello stato. Libreria dello stato. Anno 1965, 98.

<sup>23</sup> J. Hermann, Die Handschriften und Inkunabeln der italienischen Renaissance. Illuminierte Handschriften Nationalbibliothek 8, 6/2. Leipzig 1931, 100—103.

<sup>24</sup> A. M. Walz, O. P., Compendium historiae Ordinis Praedicatorum. Romae 1930, 174—178; K. M. Panikkar, Azija i zapadna dominacija. Zagreb, 1958, 31—43, 299—303.

misalima. Druga je glagoljska bilješka konvencionalna formula pisareve skromnosti poznata iz mnogih kolofona: *To pisa on komu e z(e)mila mat a grob plem(e)nšćina a g(rěs)i bogastvo*. Osim glagoljskih zapisa ispisano je latinicom nekoliko jednostavnih hrvatskih stihova koji sadrže razmišljanje o mucu Kristovoj. Stihovi su nečim premazani i brisani pa se moglo pročitati sljedeće:

Ura tužna di biše stati  
 ter u koj nega proglédati  
 Dostoianie svoje muki  
 svoje prebit <dade> ruki  
 I mukama ... rasti  
 I nega križi prikovati  
 Rimgliani che ondi stati  
 Iz grada nas che protirati  
 Da ne bude gore hodanie (?)  
 u tom dobro promisgliaite!

Kako lat. misal dolazi u Senj 27. VIII, upravo kad je dovršeno tiskanje glagoljskog misala: *1494 miseca avgusta dan6 7 ovi misali biše početi i svršeni v Seni ...*, ne može se sa sigurnošću govoriti o bilo kakvu utjecaju lat. inkunabule na glagoljsku. Premda ne znademo poredak sadržaja latinske inkunabule, ipak valja spomenuti misu Preobraženja Kristova ustanovljenu nakon pobjede nad Turcima kod Beograda god. 1457. pa su misu te svetkovine kasnije unosili u misale. U glagoljskim je kodeksima nema, ali je ima darovani lat. misal na kraju ispred kolofona, a glagoljski senjski misal donosi je među ostalim dodanim misama ispred službenog početka misala.

Od ostalih kasnije dodanih latinskih oracija u čast sv. Rafaela, zaštitnika putnika, latinske molitve za blagoslov prstena (senjski glagoljski misal ima dodanu misu od prstena) spominjemo i 3 latinske oracije u čast sv. Jelenke koja je pronašla Kristov križ, a prema legendi prisustvovao je našašću sv. križa i sv. Cirijak, čijem je oltaru pripadao poklonjeni lat. misal.

Saznanje o postojanju i boravku lijepo iluminirane, možda od domaće ruke, kako to misli Hermann, latinske inkunabule misala, koja se upotrebljavala u senjskoj katedrali sv. Marije sa zapisima na glagoljici i latinici, a u isto vrijeme s latinskim dodanim oracijama, odrazuje kulturni ambijent i razinu naobrazbe senjskih glagoljaša, koji se prema potrebi služe i latinskim jezikom kod bogoslužja.

Ako djelatnost kanonika Blaža Baromića i senjske tiskare stavimo u okvir hrvatske povijesti, onda iz današnje perspektive uočavamo njene stvarne domete. Naime, dok sretna Italija uživa u svijetlim danima renesanse, dok njemački tiskari pokazuju uzbuđenom svijetu plodove svoje »crne umjetnosti«, na otoku se Krku osjeća kulturni zastoj. Kad s otoka ode posljednji nesretni krčki knez Ivan Frankopan god. 1480., koji je bio kao i njegov rod, mecena i zaštitnik mjesnih crkava, osjeća se nesigurnost. Pop Mavar, taj »presbyter chiurillize«, tj. Cirilova pisma — glagoljice,<sup>25</sup> vraća se oko 1483. u Vrbnik da bude u svom gradu vikar, a zatim župnik, i kao takav da nastavi održavati tradicionalni kulturni ambijent. Blaž Baromić u poodmakloj dobi, vjerojatno zbog važnih razloga, ostavlja Vrbnik i prelazi u Senj i ostvaruje

<sup>25</sup> M. Dinić, Chiurilliza slovenskih popova dubrovačke građe. Prilozi 26, 1960.

nove djelatnosti tiskanjem glagoljskih knjiga. S druge strane u Krbavskoj bitki pogiba elita hrvatskoga plemstva, nosioca političke i ekonomske moći i promicatelja kulturne djelatnosti. Preostalo plemstvo seli u sigurnije krajeve, dok siromašni narod sa svojim glagoljaškim svećenstvom ostaje na svojoj zemlji, postaje nosilac narodnosti, čuvar i branilac svoga jezika, običaja i predaje. Između sjaja renesanse u Italiji i osmanlijskog pritiska formira se malen, ali dalekovidan senjski kulturni ambijent, stabilan čuvar glagoljaških tradicija, koji je repertoarom glagoljskih tiskanih knjiga nastojao prenijeti bar plamićak razbuktala kulturna zamaha ostale Evrope u Hrvatsku i čuvati, okupiti i ujediniti nacionalne snage sjevera i juga pomoću štampanih knjiga, koje ne poznaju granicâ, na svom jeziku i pismu pod novim uvjetima. Za ove neprocjenjive, dalekosežne i široke domete zaslužan je upravo vrbnički pop i senjski kanonik Blaž Baromić, pisar i izdavač glagoljskih knjiga i osnivač senjske glagoljske tiskare, kojeg su mnogovrsne sposobnosti uspjele izdići dva kulturna ambijenta: Vrbnik i Senj.



Sl. 11 — Katedrala sv. Marije i stara biskupija, detalj slike Valvasorova Senja iz 1689.

## ZUSAMMENFASSUNG

### DAS KULTURMILIEU DER TÄTIGKEIT DES BLAŽ BAROMIĆ, SCHREIBERS UND BUCHDRUCKERS VON GLAGOLITISCHEN BÜCHERN

VON MARIJA PANTELIC

Die Verfasserin stellt zwei Milieus dar, in denen *Blaž Baromić* tätig war: *Vrbnik*, wo er ungefähr um 1450 geboren wurde und das ein starkes glagolitisches Zentrum war, in dem viele schön handgeschrieben und illuminierte glagolitische Liturgiebücher entstanden waren. Sodann *Senj*, das zu jener Zeit eine wichtige Handels- und Seestadt war, wo *Blaž Baromić* von 1484 bis 1505 gelebt und gewirkt hatte.

Von *Blaž Baromić*, Kanonikus von *Senj*, bekannt durch seine Buchdruckertätigkeit, ist es jedoch weniger bekannt, dass er in seiner Jugend zu *Vrbnik* glagolitische Kodices mit der Hand geschrieben und verziert hatte. Seine handschriftliche Tätigkeit ist mit dem *Vrbniker* Priester *Mavro* verbunden, der von *Vrbnik* in die Dörfer der *Dubrovniker* Republik als Seelsorger zog, da dort der Gottesdienst in slawischer Sprache verrichtet wurde. Für ihn hatte *Blaž Baromić* ein glagolitisches Brevier im Jahre 1460 mit der Hand geschrieben und illuminiert. Dieses Brevier enthält seltene Offizien: das Offizium zu Ehren der hll. Brüder *Cyrellus* und *Methodius* (die dritte Variante), das Offizium zu Ehren des hl. *Clemens*, Papstes, und zu Ehren des hl. *Elias*, Propheten. Die Lesungen im Offizium zu Ehren der hll. Brüder und des hl. *Clemens* zeichnen sich durch grosse Altertümlichkeit aus, denn die hll. Brüder haben, allem Anscheine nach, den Kultus des hl. *Clemens* und des hl. *Elias* bei den Slawen verbreitet.

In *Senj* entwickelt *Blaž Baromić* eine rege Buchdruckertätigkeit. Im Jahre 1493 beteiligt er sich am Drucken des glagolitischen Breviers in Venedig, und schon im Jahre 1494 gründet er die glagolitische Buchdruckerei in *Senj*. Hier druckt er im selben Jahre das glagolitische *Misal*, und im Jahre 1496 das allgemeine Schulbekenntnis *Spovid općena*. Alle Ausgaben der Druckerei von *Senj* haben vor dem Titel dasselbe Zeichen und bei der Formierung der Ligaturen die gleiche Technik (gebrochene Ligaturen, die Technik des *Baromić*), so wie es auch das Brevier von *Baromić*, in Venedig gedruckt (S. 35) aufweist. Die gedruckten Bücher des *Baromić* sind durch gleiche Formen und Motive der glagolitischen Initialen *B*, *V* (S. 37) mit seinem handgeschriebenen Brevier für den *Glagoliten*-Priester *Mavro* verbunden.

Zwei Kulturmilieus, *Vrbnik* und *Senj*, haben *Blaž Baromić*, Schreiber und Drucker glagolitischer Bücher, hervorgebracht, dessen Tätigkeit hinwiederum einen bedeutenden Beitrag für das kroatische Kulturerbe bezeichnet.



